

Тема № 1

“Предмет, методологія і завдання етнопсихології”

Етнічна психологія (гр. ethnos – племя, народ + psyche – душа + logos – наука, вчення) – це наука, яка вивчає закономірності розвитку і прояву національно-психологічних особливостей людей як представників конкретних етнічних спільнот, що відрізняє їх один від одного.

Об’єктом дослідження у етнопсихології є нації, національності, національні спільноти.

Предметом етнопсихології як самостійної галузі знання є вивчення своєрідності прояву і функціонування психіки представників різних етнічних спільнот, зокрема:

- особливостей психіки людей різних народів і культур;
- національних особливостей світосприйняття і взаємовідносин;
- національного характеру;
- закономірностей формування і функцій національної самосвідомості, етнічних стереотипів, суспільств, національних спільнот.

Досить молода й одночасно складна наука етнічна психологія виникла на перетині таких наук, як соціальна психологія, соціологія, філософія, культурологія і етнологія (етнографія), які в тій чи іншій мірі вивчають національні особливості психіки людини і груп людей. Разом із тим ці галузі знання відрізняються своїм предметом і відповідно специфікою дослідження.

Так, *філософія* через методологічне і теоретичне осмислення вивчає соціальну і психологічну своєрідність етнічних груп і націй, її вплив на внутрішньо- і міжнаціональні взаємовідносини;

Соціологія і *культурологія* розглядають загальні тенденції і закономірності культурної і соціальної взаємодії різних етносів, а також якісні характеристики національних груп як соціальних і культурних спільнот;

Соціальна психологія вивчає і аналізує конкретні національні особливості характеру і психіки людей у контексті їх приналежності до певної соціальної і національної групи;

Етнологія і етнографія вивчає матеріальну культуру і особливості побуту, вірувань, ритуалів, образу життя різних народів, а також їх політичну і демографічну структуру, до якої належать проблеми етногенезу, демографії, розселення етносів.

У *методології етнопсихології* виділяють три рівні: загальна методологія, спеціальна, окрема.

На рівні *загальної методології* етнопсихології розглядаються і вивчаються закони розвитку навколишнього світу, зокрема діалектичний метод.

Рівень *спеціальної методології* етнопсихології як спосіб вивчення окремих аспектів даної науки базується на таких принципах:

- “*детермінізму*” - залежність національно-психологічних особливостей від соціальних і психологічних факторів;
- “*єдності свідомості і діяльності*” – розуміння різних етнопсихологічних феноменів через їх залежність від будь-якого виду діяльності людини як представника певної етнічної групи;
- “*особистісного підходу*” – особистість містить у собі як загальнонаціональні ознаки, властиві етносу, до якого вона належить, так і глибоко індивідуальні якості: почуття, емоції, мотиви, потреби, думки і переживання;
- “*гносеологічного підходу*” – вивчення і аналіз фактів соціально-історичного розвитку різних народів та їх співставлення один з одним, а також вивчення специфіки і закономірностей впливу тих самих культурних, політичних, історичних, соціальних і економічних подій і психологічних факторів на різні народи і нації;

- “*врахування етнопсихологічних факторів*” – вивчення залежності психологічних явищ і феноменів у представників різних націй від демографічних закономірностей;

- “*відносності і рівноправності*” – відсутність абсолютизації, протиставлення конкретних якостей у різних етносів, піднесення народів, а також навішування ярликів на будь-які етнічні групи і нації.

Рівень *окремої методології* – дослідження і аналіз конкретних явищ і феноменів за допомогою різних методик і прийомів:

1. Основні методи:

- *спостереження* – цілеспрямований, систематичний процес, що відбувається у природних життєвих умовах, метою якого є вивчення зовнішніх проявів психіки представників конкретних етнічних груп;

- *експеримент* – використовується як активний метод дослідження, коли експериментатор створює необхідні умови для активізації процесів, що його цікавлять. Повторюючи дослідження за однаковими умовами з представниками різних етнічних груп, експериментатор може встановити психічні особливості;

- *опитування* – метод отримання інформації за заздалегідь продуманою системою;

- *бесіда* – заснована на вербальній комунікації, має приватний характер і застосовується при вивченні етнічної картини світу;

- *інтерв'ю* – метод, що використовується в цілях попереднього знайомства з національно-психологічними особливостями людей.

2. Додаткові методи (за В.Г. Крисько):

- *метод вивчення етнічних стереотипів* – вивчення стійких ціннісних орієнтацій, установок, уявлень про етнічні спільноти;

- *контент-аналіз* – метод аналізу і оцінки інформації (література, документи, архівні матеріали, інтерв'ю тощо) шляхом виділення у формалізованому вигляді смислових одиниць тексту, заміру частоти, об'єму згадування цих одиниць у вибірковій сукупності;

- *кількісні методи* – сукупність способів, прийомів, технік для опису отримання і вираження формалізованого результату у етнопсихологічних дослідженнях з використанням сучасних досягнень математики й обчислювальної техніки;

- *метод моделювання* – сукупність методів і прийомів для створення моделей певного періоду розвитку психіки представників конкретних етнічних спільнот;

- *регіональна картотека людських відносин* – метод узагальнення, класифікації і систематизації збереження етнографічних і етнопсихологічних даних.

Етнічна психологія вирішує наступні **теоретичні і практичні завдання**:

- вивчення специфіки розвитку конкретних етносів;
- дослідження різних сфер особистості у представників конкретних етнічних груп;
- порівняльне вивчення етнопсихологічних особливостей різних народів;
- вивчення своєрідності прояву індивідуальних національно-психологічних особливостей у представників різних етносів.

Етнопсихологія як навчальна дисципліна **у перспективі** повинна включати у себе наступні розділи:

- *загальну етнопсихологію*, яка спрямована на вивчення особливостей міжетнічних відносин, структури психічної своєрідності народу, методики етнопсихологічних досліджень;

- *спеціальну етнопсихологію*, до сфери вивчення і опису якої належать етнопсихологічні феномени, а саме психічний склад і етогенез різних народів світу;

- *порівняльну етнопсихологію*, завданням якої є порівняння психологічних особливостей різних народів;

- *прикладну етнопсихологію*, метою якої є вирішення практичних питань і проблем у сфері міжетнічних і внутрішньоетнічних відносин на основі

використання існуючих етнопсихологічних теорій, концепцій і даних досліджень, що розробляються у руслі загальної і спеціальної етнопсихології.

Як бачимо, роль і значення етнопсихології збільшується на сучасному етапі розвитку нашої держави. В умовах розвалу колишніх національних відносин, розбіжностей між етнічними спільнотами, небувалого росту національної самосвідомості вивчення і врахування закономірностей прояву і функціонування національно-психологічних особливостей людей, набувають новий важливий смисл, вимагають пріоритетної уваги з боку всіх категорій населення і керівництва держави. Тому етнопсихологія повинна розвиватися цілеспрямовано і закономірно, на основі стійких уявлень про її сутність і джерела розвитку, відповідно до потреб суспільства, політичних, економічних та інших відносин, в результаті взаємних зусиль і дослідження представників багатьох галузей знання.

Тема № 2

“Історія розвитку етнопсихології як науки”

Етнопсихологічні ідеї виникли у *старовину* і зводилися до опису звичаїв різних народів істориками і мандрівниками. Метою цих описів було бажання зрозуміти звичаї, звички, відповідно, й поведінку, можливі задуми і наміри народів, які населяли інші країни. Основним методом збору даних було безпосереднє спостереження за життям і побутом.

Першим відомим вченим, який описав звичаї народів інших країн, був *Геродот* (490-425 рр. до н.е.).

Вподальшому вчені намагаються не просто описувати, а й пояснювати своєрідність особливостей характеру, психіки, мислення і здоров'я

представників різних народів і висувати фактори і причини, що обґрунтовують ці відмінності. *Гіппократ* (близько 460-370 рр. до н.е.) і *Демокрит* (близько 460-350 рр. до н.е.) вивели залежність психічних і фізичних особливостей різних народів від географічного положення і кліматичних умов країн, де вони живуть.

У *середньовіччі* етнопсихологічні дослідження здійснювались у Візантії. Вони носили переважно прикладний і політичний характер, адже метою цієї країни було впливати на сусідні держави, що передбачало знання психологічних і національних особливостей, традицій, звичаїв їх жителів, а також політичного, воєнного і економічного устрою.

В епоху *Просвітництва* етнопсихологічні дослідження проводились такими вченими, як К. Гельвецій (1715-1771), Ш. Монтеск'є (1689-1755), Д. Юм (1711-1776), Г. Гегель (1770-1831).

К. Гельвецій, французький філософ, вважав, що у кожного народу є свій особливий характер, під яким розуміється індивідуальний для даного народу спосіб сприйняття навколишньої дійсності, що формується в результаті соціально-політичного розвитку і використовуваних форм правління, тобто географічний фактор не має детермінуючого впливу на свідомість і характер народу.

Ш. Монтеск'є, французький філософ, розглядав суспільство як соціальний організм зі своїми закономірностями, що виражається у душі народу. Під духом народу розуміється наявність у представників однієї держави певних характерних психологічних рис. Як автор теорії факторів суспільного розвитку, Ш. Монтеск'є вважав, що формування народного духу відбувається під впливом різних моральних (закони, релігія, звичаї, норми поведінки тощо) і фізичних (клімат, ландшафт, географічне положення, особливості ґрунту) факторів.

Д. Юм, англійський філософ, на відміну від точки зору представників географічного напрямку, пропонував розглядати джерелами формування особливостей національної психології економічні фактори. Національний

характер – це рухлива і гнучка структура, яка змінюється в результаті свого особистісного розвитку або впливу на неї інших етносів.

За *Г. Гегелем*, німецьким філософом, національний характер є частиною світового духу, сам впливає на виникнення тих чи інших форм суспільного життя, культури і звичаїв, державного правління, законів тощо.

У *другій половині XIX ст.* зарубіжні етнопсихологічні ідеї розвивались в рамках соціології, де переважав біологічний підхід, тобто відбувалося перенесення ідей і законів біологічного життя, відкритих *Ч. Дарвіном*, на розуміння соціальних і психологічних явищ у суспільстві.

Методологічні і теоретичні основи етнічної психології як самостійної науки на Заході розроблювались у працях *М. Лацаруса* (1824-1903) і *Г. Штейнталя* (1823-1899), які є творцями теорії “Психологія народів”:

- “дух цілого”, або “дух народу” – це певна загальнонаціональна свідомість, яка поєднує всіх представників даного народу, що дає змогу цьому народу існувати;

- міфи, мова, традиції, звичаї і культура того чи іншого народу є головними виразниками його “духу”, або “характеру”;

- природа загальної свідомості не підлягає опису, але можливе спостереження її проявів у буденному житті.

В. Вундт (1832-1920), розвиваючи ідеї *М. Лацаруса* і *Г. Штейнталя*, вважав, що:

- вся наука психологія поділяється на загальну психологію і психологію народів;

- предметом вивчення в психології народів є представники різних етнічних спільнот і народів;

- метод дослідження: вивчення і аналіз продуктів історичної діяльності народів і спільнот (релігія, міфи, культура, література, мистецтво, традиції);

- “дух народу” – це таємничий феномен, вивчення якого є досить складним і суперечливим.

Г. Лебон (1841-1931), як засновник зарубіжної соціальної психології, досліджував й етнопсихологічні феномени. За Г. Лебоном будь-яка нація має властивий лише для неї психологічний менталітет, тобто кожний народ має свої особливі, стійкі риси, власну систему сприйняття, мислення і схеми поведінки. Він виділяв у ієрархії людських рас: первісні раси, нижчі раси, середні раси і вищі раси.

Певні елементи етнопсихології, як наукової думки про український етнос, містяться у творах М. Мономаха, Т. Прокоповича, Г. Сковороди. Важливим для визначення етнопсихологічних особливостей є український народний фольклор (народні приказки, обряди, родинний і родовий устрій тощо).

Великий вклад у розвиток вітчизняних етнопсихологічних ідей XIX ст. зробили видатні вчені М.Г. Чернишевський, М.І. Надєждін, К.Л. Кавелін, С.М. Бер, В.С. Соловйов, М.А. Бердяєв, О.О. Потебня та ін.

М.Г. Чернишевський (1828-1889), російський філософ і публіцист, стверджував, що своєрідність національного характеру того чи іншого народу пояснюється відмінністю у використовуваних мовах, образу життя, звичаїв, що, в свою чергу, обумовлює своєрідність їх психологічних і національних рис. За думкою науковця, існують так звані “народні” стереотипи, під якими розуміють хибні уявлення про тий чи інший народ, що негативно впливає на міжнаціональні взаємовідносини.

М.І. Надєждін (1804-1856), російський історик, висував ідею про те, що відмінності між національними характерами етносів обумовлені природньо-кліматичними факторами.

К.Л. Кавелін (1818-1885) запропонував у якості методу дослідження національно-психологічних особливостей вивчення продуктів історичної і культурної діяльності етносу: пам’яток старовини, традицій, вірувань.

К.М. Бер (1792-1876) висував ідею крос-культурного вивчення особливостей характеру і психології різних народів і вважав, що серйозний вплив на їх специфіку здійснює політична система країни, у якій проживає даний народ.

В.С. Соловйов (1853-1900), російський філософ, вважав, що для розуміння народного характеру необхідне ретельне вивчення системи цінностей та ідеалів цього народу, що повинно базуватися на аналізі позитивних висловів представників цього народу про свою націю.

О.О. Потебня (1835-1891), досліджуючи механізми формування етнопсихічної специфіки інтелектуально-пізнавальних особливостей народу, стверджував, що мова є не лише відмінною ознакою народу, а й сприяє формуванню цього етносу.

М. Костомаров (1817-1885), український мислитель, вважав, що географічне положення та історичні обставини зумовлюють психологічну своєрідність нації та народностей.

М.Я. Данилевський (1822-1885) обґрунтував теорію культурно-історичних типів, згідно з якою існують слов'янський культурно-історичний тип та романо-германський.

Особливості зарубіжної і вітчизняної етнопсихології *початку ХХ ст.* виявлялись у тісному зв'язку з біологією, психіатрією, соціологією, антропологією, етнографією та орієнтацією при побудові етнопсихологічних гіпотез і концепцій на біхевіоризм і психоаналіз.

Так, *Л. Леві-Брюль* (1857-1939), французький філософ і етнограф, вважав, що на індивідуальне мислення представників етносу впливає мислення колективне, а тому у кожному етносі є свій набір колективних етнічних стереотипів, або архетипів.

Ф. Боас (1858-1942), як засновник американської психологічної школи на початку 30-х рр. ХХ ст., ввів терміни “аккультурація” (процес взаємовпливу культур) і “культурний релятивізм” (переосмислення запозичених із іншої культури понять, ідей, стереотипів).

А. Карднер (1898-1962) ввів поняття “проективні системи”, під якими розумів набір механізмів, що виникають в результаті відображення у свідомості індивіда способів задоволення ним життєво важливих потреб і впливають на формування його особистості. Ці способи, у свою чергу,

обумовлені загальними культурно-національними традиціями конкретного народу.

М. Мід (1901-1978) запропонувала тезис про те, що суспільна культура, а також її норми, цінності, традиції, особливості поведінки того чи іншого народу впливають на специфіку національної свідомості.

До середини ХХ ст. у зарубіжній етнопсихології спостерігалась тенденція поєднання розрізнених теорій і поглядів минулих років у чітку концепцію, яка включала у себе такі положення:

- з перших днів існування дитини і впродовж всього її подальшого життя навколишнє середовище впливає на її розвиток і функціонування через традиції у догляді за дитиною, прийняті у даному конкретному етносі;

- у різних етносах загальні основи способів догляду за дитиною (годування, сповивання, носіння, навчання ходьбі, навичкам гігієни тощо) приблизно однакові, що призводить до виникнення поняття “*середня особистість*” – дитина, яка формується у національному середовищі і якій лише необхідно усвідомити і розвивати свої національні особливості (елементи загальної етнічної картини світу, норми поведінки, систему заборон, символи і категорії реальності).

Пізніше була висунута *теорія модальної особистості*, за якою загальні якості і прояви психічних властивостей індивідів, як представників конкретного етносу, можуть широко варіюватися в межах одного етносу.

У вітчизняній етнопсихології *В.М. Бехтерев* (1857-1927), відомий російський психіатр, психолог, висував такі теоретичні і методологічні ідеї:

- у структурі національно-психологічної своєрідності народу присутні дві категорії якостей: якості, що передаються спадково і якості, сформовані соціокультурним способом;

- об’єктивним методом дослідження особливостей національної психології є дослідження колективної та індивідуальної психології народу;

- створення етносу відбувається через поєднання і погодження інтересів і сумісної діяльності людей в одне ціле за допомогою наявності у представників етносу спільних рис і спеціальних символів у культурі.

Д.М. Овсянко-Куликовський (1853-1920) створив свою типологію націй на основі властивостей волі, яка превалює у представників того чи іншого народу:

- активні нації мають “дієвий” тип волі;
- пасивні нації наділені “стримуючим” типом волі.

Л.С. Виготський (1896-1934) – великий психолог початку радянської ери – вважав, що об’єктом вивчення у етнопсихології є психологія різних народів, зокрема примітивних, і виявлення рівня розвитку конкретного етносу шляхом порівняння характеристик діяльності сучасного його представника й первісного. До методів дослідження він відносив спостереження, тестування, порівняльний аналіз психіки дитини і психології дорослої людини тієї ж нації.

О.Р. Лурія (1902-1977) займався практичним опрацюванням етнопсихологічних ідей Л.С. Виготського і зробив висновок, що суттєві зміни у розумових і пізнавальних процесах конкретного народу обумовлені зміною суспільно-історичного устрою даного етносу.

Б.Ф. Поршєв (1905-1972) стверджував, що головним і єдиним фактором пояснення національно-психологічної своєрідності різних народів є конкретні економічні, соціальні і культурні умови життя етносу. Тому необхідним є дослідження традиційних форм праці, які до того ж формують національно-психологічні особливості характеру.

Л.Н. Гумільов (1913-1992), історик і етнограф, запропонував оригінальну “концепцію виникнення етносів”. Він стверджував, що для вірного розуміння етносу необхідно розрізняти поняття “популяція”, “етнос”, “раса”. Етногенез Л.Н. Гумільов визначав як тривалий циклічний процес розвитку, що включає чотири фази: виникнення, підйом, занепад, зникнення етносу. Для пояснення

особливостей етногенезу використовується поняття пасіонарності, завданням якої є подача імпульсу, що призводить до руху механізм розвитку етносу.

Українська етнопсихологія збагатилася працями представників української діаспори: В. Яніва, Д. Чижевського, І. Мірчука, О. Кульчицького, І. Рибчина та ін. Вони стверджували, що існує специфічна для кожного народу “базова структура народу” актуальна для життя в тих умовах, в яких проживає етнос.

Таким чином, *у другій половині – кінці ХХ ст.* етнічна психологія має такі характерні особливості:

- розробка методологічних і теоретичних основ вивчення психології нації і національних відносин;
- у галузі суміжних наук – етнографії – спостерігається активне практичне вивчення етнографічних характеристик народів світу;
- розвиток воєнної психології у зв’язку із етнопсихологічними феноменами, активне вивчення етнопсихологічних особливостей представників інших держав.

На сучасному етапі вітчизняна етнопсихологія розвивається *у трьох напрямках*:

1. Соціологічний напрямок – вивчення тих соціальних факторів, що лежать в основі формування психічного складу суспільства, зокрема й груп, які виникли на основі етнічних властивостей людей.

2. Екологічний напрямок – дослідження екологічних аспектів етнопсихології, а саме вивчення впливу екологічних факторів (географічні умови, природні і кліматичні фактори) на формування психологічних особливостей етнічної групи.

3. Біологічний напрямок – вивчення характерного фізичного (антропологічного) типу членів етнічних груп, їх темпераменту, відчуттів, сприйняття тощо. Особлива увага приділяється спадковим якостям, які не відчувають сильного впливу зовнішніх факторів.

Отже, в кінці XX ст.-на початку XXI ст. етнопсихологія розвивається у напрямку крос-культурного вивчення поведінки представників різних етносів.

Тема № 3

“Сутність і структура етнічних спільнот”

Етнос (етнічна спільнота) – вид стійкого генетично-соціального угруповання людей, який виник в результаті природньо-історичного процесу, володіє спільною мовою, культурою і власною самосвідомістю.

Ознаки етносу:

- спільне біологічне походження;
- спільна територія;
- наявність етнічної самосвідомості;
- внутрішня структура або організація;
- спільна державність;
- спільна релігія;
- спільна мова.

Нація - велика соціальна група, вищий етап розвитку етносу, що уявляє собою певну надзвичайно згуртовану спільноту людей, яка характеризується єдністю території, мови, культури, рисами національної психіки, а також тісними економічними зв'язками.

Психологія нації як реально існуюче явище за змістом виступає компонентом суспільної свідомості, суспільної психології. Вона передбачає наявність своєї матеріальної бази, своїх конкретних носіїв і відображає те загальне, що є у представників етнічної спільноти у світосприйнятті, стійких формах поведінки, психологічних рисах, реакціях і мові, ставленню до інших людей і природи.

Психологія нації, на думку В.Г. Крисько, має свою структуру, яка включає *системоутворюючі* (статичні) і *динамічні* (функціональні) компоненти, і проявляється у формі національно-психологічних особливостей.

До системоутворюючих компонентів психології нації відносять національний характер, національний темперамент, національну ментальність і національний склад розуму, національні почуття і настрої, національні традиції і звички.

Національний характер – це сукупність ознак, комплекс фізичних і духовних якостей, які відрізняють людей різних національностей один від одного. Національний характер розглядається як компонент психічного складу нації, що включає у себе систему відносин конкретної етнічної спільноти до різних боків навколишньої дійсності.

Національний характер як етнічний феномен має характерні особливості:

- формується в результаті історичного розвитку нації;
- складається під впливом географічних, кліматичних, соціально-політичних, економічних та інших факторів;
- безпосередньо проявляється у мистецтві, зокрема, фольклорі;
- формує у представників конкретної нації своєрідне ставлення до свого соціально-побутового середовища;
- визначає спрямованість національної свідомості людей за допомогою ідеологічних і суспільно-психологічних установок.

Національний темперамент – це сукупність емоційно-експресивних характеристик, що визначають специфіку вчинків і діяльності людей як представників певного етносу і обумовлюють своєрідність їх поведінкової активності.

Національний темперамент як етнічний феномен має характерні особливості:

- склад і специфіка національного темпераменту проявляється через вербальну (особливості національної мови) і невербальну (жести, міміка, емоційне забарвлення мови) сфери спілкування представників етносу;

- феномен національного темпераменту не розглядається як темперамент окремої особистості;

- специфіка і відмінності національного темпераменту у різних народів обумовлені накопиченням і засвоєнням кожним новим поколінням традиційних форм поведінки, які виробляються народом впродовж століть.

Національна ментальність – спектр соціально-психологічних явищ, що відображає духовний світ людини або соціальної спільноти, епохи або етнокультури.

Структурні компоненти національної ментальності:

- емоційний – емоційні стани і переживання;
- когнітивний, або вербальний – знання про об'єкти і ситуації життєдіяльності;

- поведінковий, когнітивний – імпульс актуалізації елементарних фіксованих установок, ціннісних орієнтацій, етнічних цінностей.

Національна ментальність як етнічний феномен має такі особливості:

- дає змогу аналізувати психічний склад етносу;
- охоплює різні рівні соціальних цілісностей;
- проявляється у домінуючому настрої людини, у характерних особливостях світосприйняття, в системі моральних вимог, у формах міжособистісних відносин.

Національний склад розуму – набір особливостей мислення представників етнічної групи, обумовлених історичними, політичними, соціально-економічними умовами розвитку. Механізм розумової діяльності один у різних народів і підкорюється одним законам незалежно від етнічної приналежності людини.

Національні почуття і настрої – певне емоційне ставлення у представників етносу до своєї етнічної спільноти, її інтересів і цінностей, а також емоційне ставлення до інших народів.

Під *національними почуттями* розуміють похідне від національної самосвідомості почуття стійкої прихильності до своєї нації, традицій, звичаїв, культурі, побуту, цінностей.

Національні почуття як етнічний феномен мають характерні особливості:

- формуються всередині етнічної спільноти;
- основою формування є життєві умови, історичний досвід народів, який набувають впродовж багатьох століть;
- проявляються у позитивній формі вираження (почуття патріотизму, гордості, глибокої емоційної прихильності, почуття братства і дружби відносно інших народів) і негативній формі вираження (націоналізм у найжорсткіших формах, національні і расові забобони, відчуженість щодо інших народів).

Національні традиції і звички – це правила, норми і стереотипи, форми спілкування людей, які склалися на основі тривалого досвіду життєдіяльності нації, міцно укорінені у повсякденному житті, які передаються новим членам етнічної спільноти і дотримання яких стало суспільною потребою кожного.

Національні традиції і звички мають такі характеристики:

- недостатнє знання національних традицій призводить до серйозних ускладнень у спілкуванні з представниками інших етнічних спільнот;
- значення національних традицій, звичок, їх зміст відрізняються у народів;
- проявляються не лише у вчинках, одязі, стилі спілкування, а й у рухах, жестах та інших малопомітних проявах.

До динамічних компонентів психології нації відносять *національно-психологічні особливості*, що характеризують своєрідність перебігу психічних процесів і станів, специфіку взаємодії і спілкування представників конкретних етносів.

Структура національно-психологічних особливостей включає такі компоненти:

- мотиваційно-фонові особливості;
- інтелектуально-пізнавальні особливості;
- емоційно-вольові особливості;
- комунікативно-поведінкові особливості.

Мотиваційно-фонові особливості – характеристики, які визначають своєрідність і специфіку мотивації діяльності і вчинків представників етносу.

Особливості прояву:

- є загальнолюдськими характеристиками, але із різним ступенем вираження та інтенсивності;
- основані на національних почуттях і настроях, що забезпечує мотивацію діяльності в цілому;
- формуються на основі національних цінностей та інтересів, які переважають у етнічній спільноті і закріплені у суспільній свідомості.

Інтелектуально-пізнавальні особливості – характеристики, які виражають своєрідність сприйняття і мислення індивідів і забезпечують прояв цієї своєрідності через специфічне поєднання пізнавальних та інтелектуальних якостей.

Особливості прояву :

- ступінь дотримання логіці;
- широта і глибина абстрагування;
- швидкість розумових операцій;
- специфіка організації розумової діяльності;
- сила, глибина, цілісність і вибірковість сприйняття;
- повнота і оперативність уявлень;
- яскравість і жвавість уяви.

Емоційно-вольові особливості – динамічні характеристики, які відображають своєрідність прояву і функціонування у конкретного народу емоційних і вольових якостей, що впливають на результативність діяльності.

Особливості прояву:

- обумовлені історичними умовами даного етносу і засвоєнням наступним поколінням форм емоційно-вольової поведінки;
- відрізняються у кожній нації своєрідністю динаміки протікання і прояву почуттів і волі;
- проявляються у своєрідності національної установки на емоційну і вольову активність, тобто залежать від культурних традицій.

Комунікативно-поведінкові особливості – характеристики, що відображають своєрідність взаємодії і взаємовідносин представників різних етносів.

Своєрідність комунікативно-поведінкових особливостей виражається у:

- поглядах і зовнішніх формах поведінки;
- способах комунікації, специфіці вербальних стилів взаємодії;
- прийомах передачі і прийняття інформації, а також способах її кодування;
- невербальній поведінці.

Властивості національної психології – це прояв закономірностей функціонування національної психіки.

1. Національно-психологічні особливості мають здатність детермінувати на рівні особистості або групи характер функціонування психологічних явищ, надаючи йому особливої спрямованості.

2. Важливою властивістю національно-психологічних особливостей є неможливість доведення їх своєрідності до спільного знаменника.

3. Національно-психологічні особливості людей мають ще більшу у порівнянні із іншими психологічними явищами консервативність і стійкість.

4. Невід'ємною властивістю національно-психологічних особливостей є їх багатоманітність. У кожній конкретній спільноті національна специфіка психічних процесів і станів, взаємодії і спілкування має особливі характеристики, для вивчення і осмислення яких необхідно здійснювати

порівняння з однотипними характеристиками представників інших націй і народностей.

Властивості національно-психологічних особливостей – результат впливу етнопсихологічного відображення, сутність якого акумулювати досвід життя, діяльності і прояву національної психіки.

Специфічні функції національної психіки:

1. Об'єктивація етнічної діяльності сприяє прояву у поведінці особливостей індивідуальної та суспільної свідомості етносу.

2. Регулятивна функція – певна схема регулювання діяльності людини як представника етнічної групи.

3. Функція контролю реалізується через процеси адаптації, стабілізації, стимуляції.

Вивчення національно-психологічних особливостей, своєрідності їх прояву дає, таким чином, змогу певної оцінки їх можливостей, саме з психологічної точки зору.

Тема № 4

“Психологічні аспекти формування етнічної самосвідомості та етнічної ідентичності”

Етнічна самосвідомість – результат осмислення людьми своєї приналежності до певної етнічної спільноти і положення останньої у системі суспільних відносин.

Рівні розгляду етнічної самосвідомості:

- особистісний, або етнічний Я-образ конкретної людини;
- загальноетнічний рівень;
- рівень окремих соціальних груп всередині одного етносу.

Самоідентифікація етносу – варіант групової ідентифікації, яка виражається в ідеології і суспільній діяльності представників даного етносу, а також усвідомленні етносом себе як “ми” та інших етносів як “вони”.

Етнічна самоідентифікація особистості може бути:

- вроджена;
- набута.

Явище *подвійної етнічної свідомості* виникає у ситуації, коли людина має безпосереднє відношення до двох етносів з різних причин: імміграція, народження від батьків з різних етносів, приналежність до певного етносу, який знаходиться у складі іншого домінуючого етносу тощо.

Етнічна ідентичність формується в процесі історичного розвитку етносу – *етногенезу*.

Т.Г. Стефаненко виділяє *п'ять етапів розвитку етнічної ідентичності* в процесі етногенезу:

1. Усвідомлення членами первісної спільноти своєї спорідненості за кров'ю або шлюбом.
2. Усвідомлення спільнотою свого єдиного походження.
3. Виникнення ідеї про спільність території і феномену батьківщиноцентризму.
4. Поява почуття спільності історичної долі.
5. Поява і розвиток етнічної ідентичності.

За *Ж. Піаже* етнічна ідентичність в процесі свого становлення проходить ряд *етапів*, які співвідносяться із етапами психічного розвитку дитини:

1. Набуття дитиною перших фрагментарних і несистематичних знань про свою етнічну приналежність (6-7 років).
2. Чітка ідентифікація себе зі своєю етнічною групою, основами цієї ідентифікації є національність батьків, місце проживання, рідна мова (8-9 років).
3. Формування етнічної ідентичності у повному обсязі, у якості особливостей різних народів дитина відмічає унікальність історії, специфіку традиційної побутової культури (10-11 років).

Класифікації етнічної ідентичності:

1. На основі статусу групи:

- етнічна – у членів домінуючої групи;
- етнічна – у етнічних і національних меншин;

2. На основі характеру групи і суспільства:

- моноетнічна – коли людина однозначно і точно усвідомлює свою етнічну ідентичність;

- поліетнічна – усвідомлення людиною своєї приналежності до двох і більше етнічних груп одночасно;

- маргінальна – нездатність людини точно ототожнити себе з конкретною етнічною групою;

3. За ознакою норми етнічної ідентичності:

- етнічна ідентичність, яка відповідає нормі;
- етнічна ідентичність, яка відхиляється від норми;

4. За знаком етнічної ідентичності:

- позитивна етнічна ідентичність;
- негативна етнічна ідентичність.

Види відхилень від норми етнічної ідентичності:

1. етнічна індіферентність, або космополітизм, - ситуація, коли особистісна ідентичність людини переважає над його етнічною ідентичністю;

2. гіпоідентичність, або етніонігілізм, - відсутність бажання індивіда підтримувати етнокультурні цінності народу, до якого він належить, а також виникнення у певних випадках байдужості до власного народу;

3. гіперідентичність – прагнення до етнічного домінування і схильність до етноцентризму. Даний тип відхилень має такі варіанти прояву:

- етнологізм – прагнення до етнічного домінування, яке проявляється на вербальному рівні у демонстрації нетерпимості, роздратування і напруженості відносно представників інших етносів;

- етноізоляціонізм – демонстрація індивідом на різних рівнях (вербальному і поведінковому) переконаності щодо переваги свого народу щодо інших народів. На вербальному рівні це виражається у закликах до очищення свого етносу, забороні етнічно неоднорідних шлюбів тощо;

- національний фанатизм – патологічне піднесення свого народу і діяльність, спрямована на удосконалення його складу аж до етнічних чисток, визнання пріоритету етнічних прав над правами людини тощо.

Зростання етнічної ідентичності розглядається як одна з головних рис розвитку людства у другій половині ХХ – початку ХХІ ст. Під **феноменом зростання етнічної ідентичності** розуміється активізація інтересу до своїх коренів у окремих людей цілих народів, що виражається в різних формах від спроби реанімувати старовинні звичаї, фольклор тощо, до прагнення створити і відновити свою національну державність.

Причини виникнення феномену зростання етнічної ідентичності за психологічними теоріями:

- потреба людини у відчутті себе частиною певної спільноти, частиною “ми”;
- безпека етносу як групи, в усвідомленні приналежності до якої людина шукає опору у житті;
- забезпечення почуття психологічної стабільності;
- інтенсифікація міжетнічних контактів, як безпосередніх (трудова міграція, туризм), так і опосередкованих сучасними засобами масової комунікації;
- актуалізація етнічної ідентичності через порівняння.

Криза етнічної ідентичності – переживання відторгнення від своєї етнічної групи або втрата етнічної ідентичності і усвідомлення себе як одного цілого з етносом.

Ознаки кризи етнічної ідентичності:

- втрата позитивності у сприйнятті своєї етнічної приналежності;
- гостре переживання негативних почуттів: сорому, образи, приниження;
- незадоволеність своєю громадянською приналежністю;
- відсутність або низька толерантність по відношенню до інших народів і етносів;
- втрата почуття батьківщини;

- втрата смислу життя.

Узагальнюючи, можна зробити висновок, що національна самосвідомість виражає інтереси як окремої групи етносу, так і нації в цілому, а в основі прояву національної самосвідомості лежить феномен етнічної ідентифікації, тобто стійких уявлень людини про себе як представника конкретної етнічної групи.